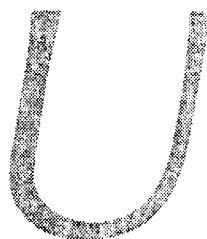

ROLE ČESKÉHO UČITELE V HISTORICKÉM KONTEXTU

Učitel hraje ve všech pedagogických i didaktických projektech nejdůležitější roli. Úspěch těchto projektů, jak nás učí mnohé výzkumy, záleží především na profesionalitě a osobnosti učitele. Abychom mohli charakterizovat českého učitele a osvětlit jeho specifické rysy, musíme, podle mého mínění, sledovat jeho postavení v dějinných souvislostech. Učitelé jsou bezesporu intenzivně spojeni se situací celé společnosti, především s její kulturou a národním vědomím. Minulost nás utváří prostřednictvím modelů chování a principem očekávání našeho chování, které je opět utvářeno společenským prostředím.

Jaké jsou specifické historické okolnosti, které utvářely školní prostředí a tím i postavení a roli učitele v naší zemi?

Za prvé - Čechy jsou státem s více než tisíciletou tradicí, státem, který leží mezi dvěma mocnostmi: na prahu mezi Východem a Západem. Mezi východními Slovy a Germány - mezi dvěma etnickými oblastmi s bohatou kulturou ve všech směrech, v umění, literatuře, ve filosofii.

České dějiny se vyvíjely ve stálém kontaktu s dějinami německými. Křesťanství a s ním i písmo k nám přišlo především z východu, svou řeč patříme k slovanskému kmeni, od středověku však jsme kulturně i politicky orientováni na Západ.

Za druhé - od začátku třicetileté války až do naší demokratické revoluce, tedy v době mezi rokem 1620 do roku 1989, jsme jako národ prožili jen 23 nezávislých let: mezi dvěma světovými válkami a tři roky po druhé světové válce. Téměř tři sta let jsme žili pod rakouským císařem (z hlediska zkušeností posledních šedesáti let to ovšem bylo područí s jistým prostorem svobody), později pod nacistickou okupací a v posledních čtyřiceti letech pod sovětským tlakem nebo přímo pod sovětskou okupací.

Každá politická moc působí na národ prostřednictvím kultury a prostřednictvím školy. Učitelé tedy byli vždy ve středu pozornosti, a tak byli vystaveni největšímu ideologickému tlaku.

Za třetí - malý národ, který leží tak bezprostředně mezi velkými národy, i když žije ve svobodě, musí sám sobě vyjádřit svou vlastní identitu. I malý stát musí být transparentní. Malý stát, pokud je obklopen velkými národy, se chová jak minoritní skupina podle všech sociologických pravidel. Pociťuje více potřebu soudržnosti, opírá se o mimořádné osobnosti ve svých vlastních dějinách, idealizuje svou historii a má potřebu na něco se orientovat. Musí se totiž s vlastním programem identifikovat. Češi se při formování vlastní identity a v úsilí o vlastní prosazení orientovali na vzdělání. Tato tendence má své kořeny již v minulosti. V době, kdy mnoho panovníků mělo své předčitatele, Karel IV. sám psal a mluvil čtyřmi řeči. Univerzita Karlova v Praze byla první univerzitou ve střední Evropě. I v husitské době bylo vzdělání vysoce hodnoceno. Kardinál Piccolomini, pozdější papež Pius II., který tehdy pobýval v Čechách jako diplomat, vyslovil svůj podiv nad tím, jak husitské ženy znají Písmo. Prestiž vzdělání převzala Jednota bratrská jako reformní hnutí české reformace. Jejím členem a později představitelem byl Jan Ámos Komenský. Tato potřeba vzdělání vyrůstala z náboženských, teologických i sociálních podmínek a později v nově podobě spolupůsobila nepřímo i při vzestupu české buržoazie. Objektivně se zrcadlila ve vytváření hierarchie hodnot, kde vzdělání stálo vysoko.

V tomto kontextu byli čeští učitelé téměř předurčení k tomu, aby sehráli svou specifickou roli. Oni byli zodpovědní za vzdělání národa. Po třicetileté válce, kdy zemi musela opustit protestantská většina české šlechty, padla odpovědnost za národní kulturu na učitele a v době vrcholící germanizace v XVII. století to byli oni, kdo udrželi kontinuitu českého jazyka.

Za čtvrté - z toho všeho plyne, že učitelé museli stále vzdorovat největšímu tlaku, byli na jedné straně závislí na nadřazených a jejich ideologii, na druhé straně však naplňovali a nesli odpovědnost za vzdělání a mravní úroveň národa. To nejsou jen vlastenecké fráze. To dokumentují i charakteristiky postav učitelů v české literatuře. Vzpomeňme na učitele Zajíčka v Jiráskově Lucerně. Vítězí ve vnitřním boji mezi poslušností k vrchnosti a zastáním se druhých, kterým hrozí nebezpečí. Jiné typy učitelů se stejnými důsledky ztvárnil Rais v Zapadlých vlastencích nebo Drda ve Vyšším principu. Těžko jim může vyčítat nedůslednost a obojakost ten, kdo nebyl vystaven takovému tlaku jako čeští učitelé.

Že to není jen historická otázka, mohu dokumentovat na situaci posledních čtyřiceti let. Jako dítě - v padesátých a šedesátých letech - jsem poznala učitele, kteří byli přesvědčenými komunisty, toužili především po změně sociálních podmínek a po rovnosti lidí. Setkala jsem se vedle toho i s učiteli, kteří nám navzdory ideologickému tlaku zprostředkovávali demokratické ideály. Obě tyto skupiny učitelů nás hluboce ovliv-

nily. Zapomenuti, nebo spojení s hlubokou antipatií zůstali ti učitelé, kteří panující ideologii jen poslušně následovali, nebo ji dokonce rozšiřovali s nenávistí k těm, kteří mysleli jinak. Většina učitelů, i když dělali ideologické kompromisy, chtěla děti především dobře naučit a prostřednictvím vzdělání jim vštípit i etické normy.

Ráda bych dokumentovala prestiž vzdělání v minulých letech ještě jednou poznámkou. Jako psycholog v pedagogicko-psychologické poradně jsem se stále setkávala s dětmi, které nebyly ve škole úspěšné. Jejich rodiče, bez rozdílu zda měli, nebo neměli vyšší vzdělání, byli často velmi zklamaní a trápili se nedostatečnými školními výsledky svých dětí. V té době byla u nás nejhlubší platová nivelizace. Rozdíl mezi platem lékaře a dělníka byl zanedbatelný. Přesto chtěli rodiče svým dětem umožnit vzdělání. Proto se také pedagogicko-psychologické poradny prosadily a jejich počet neklesl ani v tržním hospodářství po roce 1989. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR naopak zřídilo vlastní Institut pedagogicko-psychologického poradenství České republiky.

Za páté - po této odbočce do dějin bych ráda definovala dnešní situaci českého učitele.

Po demokratické revoluci se žádnému ministrovi školství nepodařilo - a během šesti let se v tomto úřadě vystřídali čtyři - získat učitele na svou stranu. Nejdříve se mluvilo především o spolupráci učitelů s komunistickým režimem a později o jejich nedostatečné kvalifikaci. Obě výtky nám opět napovídají něco o historické roli učitele, jak jsme o ní hovořili. Sama se však na základě svých zkušeností domnívám, že obě jsou falešné. Učitelé měli nejtěžší pozici ve společnosti a jsou po profesionální stránce relativně dobře vybaveni. Co se mi zdá pro ně v dnešní době typické, je, že mají nízké sebevědomí a velkou chuť experimentovat v utváření procesu vyučování. První roky svobody byly v celé společnosti i ve školství velmi hektické. Ve třech letech vzniklo více než sto speciálních, privátních a církevních škol. Jsou různého zaměření. Školy a mateřské školy Marie Montessori, waldorfské školy, školy pro děti s poruchami učení, školy s integrovanými třídami, třídy individuálního přístupu, různé druhy gymnázií, sociálně právní církevní školy apod.

Tato vzrušená doba plná entuziasmu je za námi. Co dnes naši učitelé deklarují, je potřeba hlubšího odborného vědění. Například mají zájem o informace z oblasti poruch učení a poruch chování u dětí. Jejich zájem jde tak daleko, že jsou ochotni dobrovolně navštěvovat semináře i v pátek odpoledne, dokonce i v sobotu. Dnes je velmi výhodná doba pro všechny odborníky v těchto oborech, protože co je lepšího než posluchač, který má o věc spontánní zájem.

Dalším ukazatelem odpovědnosti našich učitelů je i skutečnost, že ve více než polovině škol mohlo být za posledních pět let individuálně integrováno téměř pět a půl tisíce postižených dětí.

Druhým pozitivním fenoménem v našem školství je aktivita rodičů. Rodiče nemají strach ze školy, která už nehraje svou dřívější ideologickou roli. Někteří z nich jsou aktivní a připraveni spolupracovat s učitelem ve prospěch svého dítěte. Výrazně vzrostla aktivita rodičů dětí různým způsobem postižených.

Domnívám se, že je úkolem všech pracovníků pedagogicko-psychologických poraden, speciálně pedagogických center i všech, kteří jsou odpovědní za naše školství, aby tuto otevřenost a připravenost přijímat nové informace, pokoušet se o nové didaktické i pedagogické přístupy u našich učitelů podporovali a oceňovali jejich úsilí, abychom tak naši jedinečnou společenskou a historickou situaci využili.

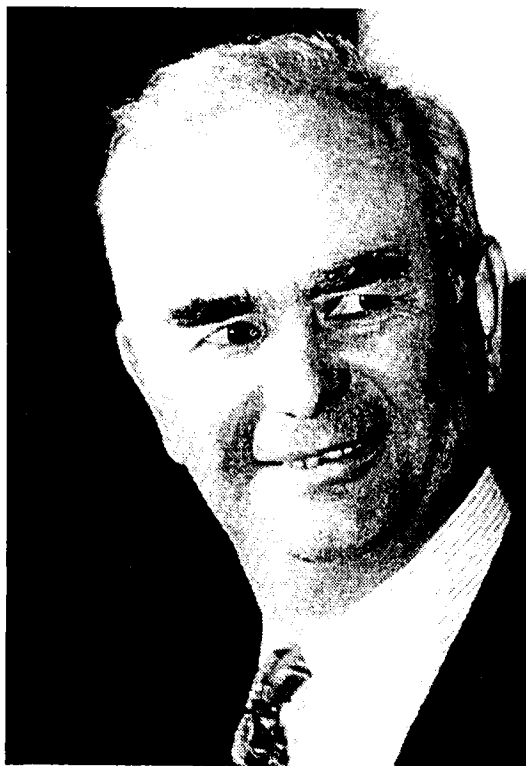
Zásadní poučení, které z našich dějin pedagogiky i ze současné situace plyne, lze shrnout do dvou bodů:

1. Proti marxistickým teoriím o prioritě sociálních a třídních faktorů při formování duchovní a kulturní oblasti se ukazuje, že právě kulturní tradice mají větší vliv na utváření společnosti, než jsme si sami uvědomovali, a mají i autonomnější povahu.

2. Historicky se vyvinuvší roli učitele musíme využít při utváření didaktického a pedagogického procesu. To se však již musí dít vědomě a spolupracovat by na tom měli nejen školní a výchovní psychologové, ale i odpovědní státní činitelé.

Věra Pokorná

Předneseno na 5. konferenci o poradenství školských a výchovných institucí Evropy v Kolíně nad Rýnem 11. června 1995. Téma konference: Učitel v procesu integrace, jeho nová role. Abych vyjádřila uznání práci mnoha učitelů, s kterými jsem se v minulosti i v současné době setkala, přeložila jsem část své přednášky do češtiny.

Profesor PhDr. Zdeněk Helus, DrSc., se v srpnu 1995 dožil významného životního jubilea. Redakce *Pedagogiky* se také jménem svých čtenářů připojuje k řadě gratulantů. Zdeněk Helus je sice předsedou redakční rady časopisu až od r. 1993 a na své alma mater ho převzal začátkem roku 1994, avšak jeho sepětí s časopisem je staršího data. Jeho statě, úvahy a studie vždy zaujaly širokou pedagogickou obec a patřily k příspěvkům jasně převyšujícím šed' průměru.

Ani v současné situaci náročné na čas Zdeněk Helus *Pedagogiku* nezanedbává. On to byl, kdo přišel s myšlenkou, abychom postupně vytvářeli časopis, který bude nejen platformou teorie věd o výchově a vzdělávání (jednou z posledních), ale stane se i čtivějším pro širší učitelskou obec zveřejněním výzkumů, esejemi a zajímavými zprávami. Pro realizaci těchto představ je však nutné vytvářet také editorské podmínky - i zde má *Pedagogika* plnou Helusovu podporu.

A ještě jednu větu závěrem: k našemu blahopřání se patří dodat, že Zdeněk Helus se nikdy nehlásil o okázalou proklamaci svých „zásluh“.